

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt Volume 10/ Sayı Issue 26/ Aralık December 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut458>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Selanikli Fatma İclal Hanım'ın *Felaketten İbret* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation On Fatma İclal Hanım's Work Titled *Felaketten İbret* (A Lesson From Disaster)

Öz

Selanikli Fatma İclal Hanım tarafından yazılan *Felaketten İbret* adlı eser 1331/1915'te Cemiyet Kütüphanesi yayınları arasından çıkmıştır. Eserini Ahmet Cevdet ve Celal Nuri (İleri)'ye ithaf eden yazar, Rumeli Müslümanlarının uğradığı felaketten bütün vatan evlatlarını kurtarmak gayesiyle bu risaleciği kaleme aldığını belirtir. Balkan Savaşları sonrasında doğup büyüdüğü Selanik topraklarından ayrılmak zorunda kalan Fatma İclal felsefe ve edebiyat tahsili görmüş aydın bir kadındır. İlk eseri olan bu kitaptaki eksikleri için okuyucusundan af dileyerek asıl konuya başlar. Metin boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun düştüğü aczin sebepleri üzerinde duran yazara göre bizdeki en büyük eksiklik "milliyet fikri"dir. Vatan muhabbeti, millet gayreti gibi kuvvetli duygular bizde hiç uyanmamıştır ve bütün dünya süratle ilerlediği halde tembellik ve cehalet kurbanı Osmanlı bu durumdan hiç de rahatsızlık duymamaktadır. Bir mozaik olan ve Osmanlı bayrağı altında yaşayan birbirinden ayrı unsurlar bile dillerine, dinlerine, milliyetlerine sahip çıkarken Osmanlı'nın resmi lisanı Türkçeyi milli lisan haline koyamadığından yakının yazar için kurtuluş çaresi, yaşanan bütün felaketlerden ibret dersi çıkarmak ve millileştirmektir. Fatma İclal'e göre Osmanlı'nın geri kalmasının sorumlusu sadece yöneticiler değildir. Halk da ona göre üstüne düşeni yapmamıştır. Sorunları birer birer ortaya koyan yazar, çeşitli çözüm önerileri de getirmiştir. Eseri önemli kılan özelliklerden biri de kadınların tam anlamıyla söz hakkının olmadığı bir dönemde -roman, hikâye, şiir dışında- duygu ve düşüncelerini büyük bir açıklıkla dile getirmiş olmasıdır. Bu çalışmayla amacımız Selanik'ten ayrılarak İstanbul'a gelmek zorunda kalan aydın bir kadın olan Fatma İclal Hanım'ın duygularını, düşüncelerini ortaya çıkarmak; bir kadının bakış açısıyla Osmanlı'nın çöküş nedenleri ve bunlardan kurtulmak için ortaya sürülen önerilerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Fatma İclal, Osmanlı, felaket, ibre.

Abstract

Written by Fatma İclal Hanım from Thessaloniki, the work titled *Felaketten İbret* (A Lesson From Disaster) was published in 1331/1915 in the publications of the Society Library. Dedicating his work to Ahmet Cevdet and Celal Nuri (İleri), the author states that she wrote this pamphlet with the aim of saving all the countrymen of Rumelian Muslims from the disaster they suffered. Fatma İclal, who had to leave Thessaloniki where she was born and raised after the Balkan Wars, is an enlightened woman who has studied philosophy and literature. She starts the main topic by asking the reader's forgiveness for her deficiencies in this book, which is her first work. According to the author, who dwells on the reasons for the helplessness of the Ottoman Empire throughout the text, the biggest deficiency we have is the "idea of nationality". Strong feelings such as patriotism and national zeal have never been awakened in us, and although the whole world is advancing rapidly, the Ottomans, victims of laziness and ignorance, are not at all disturbed by this situation. The writer who complained that Ottoman could not make Turkish their national language, while even all the nations, who were a mosaic and lived under the Ottoman flag, defended their languages, religions and nationalities, offers the solution for salvation through drawing a lesson from all the disasters and becoming national. According to Fatma İclal, the ones that are responsible for making the Ottoman Empire fall behind were not only the governors but also the people that didn't do their share. The author, who exposed the problems one by one, also had some advice to solve them. Another aspect that makes this work important is that it conveys the author's feelings and ideas with a great openness; despite the fact that in those times, except novels, stories, poems, the women didn't have the right to speak fairly. Our aim with this study is to reveal the feelings and thoughts of Fatma İclal Hanım, an enlightened woman who had to leave Thessaloniki and come to Istanbul; and to determine the reasons for the collapse of the Ottoman Empire from a woman's point of view and put forward suggestions to get rid of them.

Keywords: Woman, Fatma İclal, Ottoman, disaster, lesson.

Yasemin Mumcu*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Prof. Dr.

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir-Türkiye.

Elmek: hanifyasemin.mumcu@ikc.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3612-3611>

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 28.11.2021

Kabul Tarihi: 01.12.2021

E-yayın Tarihi: 25.12.2021

Atf/ Citation:

Mumcu, Y. (2021). Selanikli Fatma İclal Hanım'ın *Felaketten İbret* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/26, s. 8-12.

Giriş

17. yüzyıl sonlarından itibaren Batı karşısında gücünü kaybettiği, savaşlarda alınan mağlubiyetlerle daha iyi anlaşılın Osmanlı İmparatorluğu için en büyük yenilgilerden biri, felaket olarak da nitelendirilebilecek Balkan Savaşları olmuştur. Osmanlı için 1912-1913 yıllarında çeşitli Balkan uluslarıyla yapılan ve ağır yenilgiyle sonuçlanan bu savaşlarda Batı ve Doğu Trakya, Ege Adaları, Arnavutluk, Selanik gibi çok önemli ve değerli bölgeler kaybedilmiş, bu bölgelerde yaşayan Müslüman/Türkler Anadolu'ya ve daha çok da İstanbul'a göç etmek zorunda kalmışlardır. İstanbul'a göç etmek zorunda kalanlar arasında o güne kadarki tüm hayatı Selanik'te geçmiş olan Fatma İclal Hanım da vardır¹.

Bilindiği üzere Türk Edebiyatında kadın yazarların varlığıyla 1880'lerin sonlarından itibaren karşılaşmaktayız. İlk kadın yazarlar dendiğinde de aklımıza hemen geliverenler Ahmet Mithat Efendi'nin himayesine aldığı, onunla ortak kitap yazdığı Fatma Aliye Hanım, onun kardeşi Emine Semiye Hanım, Zafer Hanım ve daha sonraki yıllarda Nezihe Muhiddin, Halide Edip, vb.dir. Her ne kadar beklentilere tam cevap verememiş olsa da II. Meşrutiyet'in ilanı ile kadınlara yeni haklar tanınması da üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Yine bu dönemde bazı erkek yazarlar tarafından da kadınlara tanınacak yeni haklar hususunda eserler verilmiştir. Bu isimlerin başında ise Celal Nuri gelmektedir. Biz bu çalışmamızda Celal Nuri ve Ahmet Cevdet Bey'e ithaf edilen ve Fatma İclal Hanım tarafından Selanik'te yaşanan felaketlerin anavatandaki diğer yurttaşlar için birer ibret dersi olmasını sağlamak amacıyla yazılmış *Felaketten İbret* adlı eserin bir değerlendirmesini yapmayı amaçladık.

Felaketten İbret

Fatma İclal Hanım'ın *Felaketten İbret* adlı eseri 1331 tarihinde Keteon Bedrosyan Matbaası'nda basılmıştır. Eserin girişinde yer alan "Fatıha-yı Meram, Gaye-yi Maksat" başlıklı bölümde Fatma İclal eserinin yazılış sebebi hakkında kısa bir bilgi verir.

"Türk feylesoflarından latife-gû Hoca Nasreddin merhumun dediği gibi -'Damdan düşen damdan düşenin haline acır!- kadesine riayeten Rumeli ahali-yi İslamiyesinin uğradığı felaketten bütün evlad-ı vatanı kurtarmak azmiyle neşrine cesaret ettiğim bu risaleciği nev-hevesliğime değil, milletin selamet-i istikbali gibi vatanperverliğime haml eden kâriiler, takip ettiğim gaye-yi maksat hakkında hikmete muvafık bir hüküm vermiş olurlar." (Fatma İclal, 1331:3)

Balkan Savaşları sonrası Selanik'i yani doğduğu, yetiştiği, anasının, babasının yattığı toprakları, malını, mülkünü, eşini, dostunu terk etmek zorunda kalan ve bu mahrumiyetin "ne kadar acı, ne kadar yürek sızlatıcı bir facia olduğunu" bizzat tecrübe eden Fatma İclal bu eseri kaleme aldığı 1329/1913 tarihinde otuz yaşında olduğunu ifade eder. Yine kendi ifadesiyle "ulûm-i âliyenin felsefesinden, edebiyattan, hikemiyâtın mukaddemesinden" tahsil görmüş, "ulûm-ı içtimaiye" derslerinden aldığı ruhani zevki de hiçbir ilimden, hiçbir fenden alamamıştır (s.4).

Her vazifeyi erbabının yapması gerektiğine inanan Fatma İclal'e göre "Biz, her ilmin, her fennin üstadı olmaya, bir allame-yi zû-fünun mertebesini bulmaya azm edegeldiğimiz için fazla ticaret tama'ı ile eldeki sermayeyi de kedilere yükleten

¹ Eserin müellifi Fatma İclal Hanım'ın ailesi, aldığı eğitim ve diğer eserleri hakkındaki araştırmalarımız devam etmektedir.

Selanikli İclâl Hanımın *Felaketten İbret* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

tecrübesiz bir ticarethane sahibine benzeriz...” (s.5). Sözlerinin devamında bu eseri “şahid-i meslek” suretinde neşrettiğini ifade ederek bir âciz müellif olarak ilk eserinde bulunacak noksanlar için af diler ve asıl meramına geçer.

Celal Nuri ve Ahmet Cevdet Bey’e hitaben “Sizin gibi münevver fikirli, milletperver kalpli fâzıl-ı muhterem ricalimizin vezâif-i kalemiyesine, benim gibi bîdâası mahdut, ihatası mesdut bir müştak-ı marifetin iştirakini nefsim bir şeref addedecek kadar haddini bilmeyen gafillerden değilim...” diyerek sözlerine başlayan Fatma İclal onların gözünde kendisinin eksik akıllı olarak görülmeyeceğinden emin olduğunu ve içtimâî hayatımızda, ruhî anelerimizde kadınların da alakadar olduğu vazifeleri doğrultusunda bu eseri takdir edeceklerine duyduğu inancı dile getirir. Fatma İclal Hanım ayrıca Celal Nuri ve Ahmet Cevdet Bey’in “Kadınların sünûhât-ı fikriyesini de, yüzleri gibi nikâb-ı tesettürle örtülü tutmasını isteyenler kadar mutaassıp” olmadıklarına inanmaktadır (s.8).

Eserin tamamı göz önüne alındığında dikkati en çok çeken ve sık tekrarlanan düşünce, bizde “fıkr-i milliyet”in eksikliğidir. Fatma İclal’e göre bu eksikliğin temelleri, İslam’ın on ikinci asrına tesadüf eden padişahlardan Üçüncü Sultan Ahmet devrinde atılmış, teşrih ve tedavisine ehemmiyet verilmediği için de günden güne şiddetlenmiştir. Bu durumu bir tür hastalık olarak gören yazara göre hastalıklarda “ihtilat” denilen karışmak istidadı bulunduğu gibi ahlaksızlığın da “sirayet” gibi bir tehlikesi vardır ve bu bulaşma, ecdadımızın mirası gibi günümüze kadar gelmiştir. Bu miras olmasaydı Avrupa’nın medeni gelişmesinden, ilmî feyzlerinden istifade ederek gözlerimizin açılması ve fikirlerimizin parlaması adına çalışacağımız inancında olan Fatma İclal, bizde vatan muhabbeti, millet gayreti gibi kuvvetli duygular uyanmadığını, bütün dünya süratle ilerlediği halde ataletimiz, cehaletimiz nedeniyle gerilediğimizi ve bu durumdan hiç üzüntü duymadığımızı da eleştirel bir gözle ifade eder (s.9).

Osmanlı’nın “muhtelifü’ş-şukkâl” bir insan sergisine benzediği görüşünde olan yazar, otuz milyonluk teba arasında devletin altı yüz elli sene zarfında ne kadar buhranlı devirler geçirdiğini bilen, hatta geçmişle günümüzü mukayese eden ilim ve irfan sahiplerinin havas arasında bile olmadığından yakınır (s.10). Geride kalmışlığın en son noktasını yaşayan bu ülkede suçlu millet değil, devlet idaresidir.

“Millete ait olan kavmiyet, cinsiyet ayrılıkları, lisan ile efkâr karışıklıkları başka bir cürm-i içtimâî teşkil eder ki o da, hükümetin fıkr-i milliyet esaslarına hadim olabilecek muntazam bir idare ile tevhid-i efkâr-ı milliye muvaffak olamamasından ileri gelmiştir. Bir evladın talim ve terbiyesi pederine ait olduğu gibi bir milletin de terakkîyât-ı fikriyesi hükümetine aittir. Kabiliyet-i milliye meselesi de derece-yi saniyede kalır.” (s.11)

diyen yazar, devamlı surette haset ettiğimiz Avrupa’daki sanatın, servetin ve o nispette de gelişmişliğin temelini orada yaşayan insanların durmak bilmeyen çalışma azimleri olduğu inancındadır.

Fatma İclal’in dikkat çektiği noktalardan biri de Türkçe resmi lisanımız olmasına rağmen onu bir lisan-ı millî haline koyamamış olmamızdır. Bunun en büyük sebebi ise gerek İslam anasırı gerekse Hristiyan akvamının birçok farklı dil kullanmasıdır. “Bu kadar ihtilaf-ı lisan arasında millî bir ittihad-ı efkâr kâbil olabilir mi? İnsanların birbirine olan rabîta-yı mütekailesi, alakası mücerret lisan kuvveti,

Yasemin Mumcu

milliyet muhabbeti ile hasıl olur... O meziyet ise bize henüz müyesser olmamıştır!" (s.13) Geri kalmışlığımızın bir başka sebebi olarak gördüğü taassup ise Fatih devrinde başlamış ve ilerlemenin engeli olarak günümüze kadar gelmiştir.

Belirlediği sorunları sırasıyla okuyucusuna sunan yazar bununla yetinmeyerek aralarda çözüm önerileri de getirmektedir:

"Dünya fani, ahiret bâki" gibi kalenderâne, lakaydâne hülyaları, artık bir hakikat-i hayatiye gibi kabul etmeyelim... Dünyanın bir cihan-ı marifet, bir âlem-i ticaret olduğuna, hatta ahirete ait olan sermaye-yi irfanın da, müzerri'en dünyada kazanılacağına iman edelim... O itikat ile terakkiyât-ı milliyemizi temin edecek vesaiti arayalım... İnsan çalışmayınca saadet-i hayata nail olamayacağı hakkındaki ferman-ı ilahiye rehber-i selamet bilelim..." (s.14);

Orhan Gazi'den Kanuni devrine kadar idarede bir intizam olduğuna inanan yazara göre "teşkilatın esasında ruh-ı millete girmiş olan mücadelât-ı kavmiyenin izalesine, tevhid-i milliyetin idamesine kâfil olabilecek tedbirler, padişahlarımızın nüfuzundan ziyade, ecnebi akvamından gelen milletçilerin reyine tevdi edilmiş" olduğu için ülkede tam anlamıyla Osmanlı milletinin hâkimiyetinden bahsedilemez, hatta Kanuni gibi bir saltanat dâhisi bile Venedik kanından gelen bir haseki sultanın esiri olmuştur (s.15).

Bizim için en müessir ibret derslerinden biri Eski İranlıların, Yunanların ve Romalıların kurdukları devletlerin yıkılmasıdır ve bu yıkımların sebebi de onların ahlâksızlıkları ve milliyet fikri etrafında ittifak edememiş olmalarıdır. Oysa bir millet, aile efradı gibi birbirini sevmek, korumak mecburiyetindedir. "Bizim de çektiğimiz sefaletler, revâbıt-ı içtimaiyemizde olan kuvvetsizlikten, hissiyat-ı milliyemizde yerleşen kayıtsızlıktan zuhura gelmiştir." (s. 16)

Yazara göre Osmanlı sultanlarının en büyük yanlışlarından biri "Şark âleminde bir medeniyet mücedditliğine" azmetmeyip "İran mukallitliğine heves" etmiş olmalarıdır (s.16). Lisanımızın, milli edebiyatımızın terakki edememesi de Arap ve Acem şivelerini taklitten ve "Türk lisanının nezahatini, sadeliğini takdirdsizlikten" ileri gelmiştir. Oysa gerek medeniyet gerekse lisan hususundaki bu taklit hevesleri Avrupa'nın medeni gelişmişliğine hasredilmiş olsaydı Osmanlı böyle sürünmezdi (s.17).

İmparatorluk topraklarında hâkim millet Müslümanlar olduğu halde refah içinde yaşayanlar Hıristiyanlardır ve böyle olduğu halde Avrupa'nın işgalatına, Rusya'nın tahrikatına mağlup olarak "Türk esaretinden" canlarını kurtarmak sevdasına düşmüşlerdir. "... halâsını en ziyade bir gaye-yi maksat" bilenler ise "sefil Bulgar haşeratıdır." (s.18) Bir diğer yanda Rumlar Yunan milli fikirlerinin etkisinde kalarak Bulgarlar aleyhinde hareket etmektedirler.

"Bilanihaye bu cidal-i daimiyi vesile ittihaz eden, en açık tabiriyle Şarkî Avrupa'da beka-yı mevcudiyetimizi çekemeyen bazı devletlerin müdahalesi bu iki uzv-ı muhalifi büsbütün bir şerzeme-yi ihtilal şeklinde galeyana getirdi. Hariçten tesir eden tahrikat ile dahilde parlayan dinamit bombalarının taharriyatı bütün Rumeli'yi temelinden yaktı... Yıktı!.." (s.18)

Eserin tamamında dikkat çeken önemli noktalardan biri, yazarın II. Meşrutiyet hakkındaki fikirleridir. Ona göre Meşrutiyet'in ilanı hiçbir sorunun çözümünü

Selanikli İclâl Hanımın *Felaketten İbret* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

sağlamamış, hatta daha büyük sorunlara neden olmuştur. Örneğin Bulgarlarla Rumlar arasındaki çekişme Meşrutiyet'in ilanından sonra daha da şiddetlenmiştir. Çünkü idareyi elinde bulunduranlar, kanun-ı esasi hükümlerine uygun davranacakları yerde Babıâli'de mevki derdine düşmüşlerdir ve bu arada zavallı Rumeli fesat ateşleri içinde yanmaya devam etmektedir (s.19).

Her vazifenin ihtisas sahibine verilmesi gerekirken devlet idaresinin bunu yapmamış olması başarısızlık sebeplerinden birisidir. Oysa "Her meslek salikine yakışır! Kemal-i teessüfle itirafa mecburuz ki, bizde ne muntazam bir meslek, ne müstaid bir salik var?..." (s. 20).

Tanzimat'tan itibaren aydınlarımızın en çok şikâyet ettikleri konulardan biri olan Müslümanların cehaleti, Fatma İclâl'in de dikkatini çekmiştir. Ona göre milli duygularımızdaki eksikliği, ruhumuzdaki ataleti çok iyi tetkik eden Avrupalılar "bizim, terbiye-yi fikriyeden, terakkiyat-ı ilmiyeden mahrumiyetimizi, hassaten? kabiliyetsizliğimize haml ediyorlar! 'Türk milleti adeta duygusuz bir heykele benzer!' diyorlar..." (s.20).

Müslümanların altı yüz seneden beri insanlık âlemine yadigâr olabilecek bir icada, fen dairesinde bir marifete heves etmediklerinden yakınan yazar, Abbasiler döneminden, Endülüslülerden, Harunürreşid zamanından örnekler verir. Bütün dünyaya dehşet veren, istediği kıtaya muzafferiyetin bayrağını çeken cihangir bir devlet olduğumuz halde o devleti zevalden kurtaracak kuvvetli bir milliyet teşkil edemediğimiz sonucuna varır. Milli birliği kuramamızın sebeplerinden bir diğeri ise İslam kisvesine bürünen birtakım Avrupa milletçilerinin padişah saraylarına kadar girmiş olmasıdır (s.22).

Geçmişte yaşananları ortaya koyarak veya tekrar hatırlatarak onlardan ibret almanın yollarını arayan yazar için "noksanını görüp ikmale çalışanlar, hakiki sahib-i irfan addolunurlar." (s.23). Bir millet geçmiş zamanından ibret almazsa, gelecek günlerinin ehemmiyetini, kıymetini de bilemez. "Çünkü mazinin ayinesi olan hal, yarınki istikbalin şeklini tamamıyla gösterir. Açık söyleyelim! Geçmiş günler, gelecek günlerin ya mehd-i saadeti, ya lahd-i felaketi olur! Asıl marifet-i siyaset işte bu keşfiyattadır." (s. 25)

Fatma İclâl'e göre Osmanlı'nın kurtuluşu Avrupa ile bağlarını kuvvetlendirmesine bağlıdır. Avrupa ile alakanın tamamen kesilerek bütün hâkimiyetin Asya'ya yöneltmesi yanlıştır. "Çünkü Asya'nın selameti, hayatı Avrupa'da olan alakamızın kuvvetiyedir." (s.27) Yazara göre "... Avrupa'da kalan kuvvetimizi muhafaza ederek Anadolu'nun da maddi manevi terakkisine ciddiyetle, ehemmiyetle çalışırsak o vakit Osmanlı tahtgâhına kuvvetli bir istinadgâh hazırlanmış olur... O sayede biz de mevcudiyet-i milliyemizi, hayat-ı içtimaiyemizi muhafaza etmiş bulunuruz!" (s. 27)

Metin içinde başka şairlere ait konuyla bağlantılı beyitlere yer veren Fatma İclâl, doğup büyüdüğü Selanik'ten ayrılmak zorunda kaldığında hissettiği duyguları 3'er beyitlik 5 bentten meydana gelen bir şiirle de dile getirmiştir: Bir Yetim-i Vatanın Son Feryadı!! (s. 28-29)

Balkan Savaşı'nda başarısız olma sebeplerinden biri olarak İştîp'te, Koçana'da patlayan bombalar bütün Balkanları sarmış olduğu halde Osmanlı'nın bu aniden

Yasemin Mumcu

gelişen muharebe sonrasında yaşanacak istilanın derecesine önem vermemesini gösteren Fatma İclal, buna ek olarak Kosova ve Manastır'da bulunan büyük bir askeri kuvvetimizi terhis etmenin de gafletimizin bir neticesi olduğunu belirtir. Bu gaflet, düşmanlarımızın uyanmasına sebep olmuştur (s.30).

Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan bahsederken bazen başka milletlerle kıyaslama yoluna giden yazarın verdiği örneklerden biri Almanlara mağlup olan Fransızlarla ilgilidir. Savaşı kaybeden Fransızlar beş milyar franklık savaş tazminatının yanı sıra ondan daha kıymetli olan Alsas Loren eyaletini de vermek zorunda kaldıkları halde az bir vakit içinde Almanya'yı yine düşündürecek derecede kuvvetli bir vaziyet almışlardır (s. 31). Bu durumu Fransızların büyük bir metanete, büyük bir siyasete vâkıf olmalarına bağlayan yazara göre bir millet ne kadar fedakâr olursa olsun "o milleti hikmet-i hükümetle, vakıfane bir siyasetle idare edecek erbab-ı iktidardan mahrum olursa" sarf edilen tüm emekler boşa gidecektir (s. 32).

İstibdat rejimine karşı menfi duygular beslediğini sık sık tekrarlayan Fatma İclal'e göre Balkanlar'da Avrupalıların vahşilere müsait şartlar hazırlayarak Müslümanların katledilmesine sebep olan vahşetin tüm safhalarından ve meydana gelebilecek sonuçlarından haberdar olmasına rağmen "hükümetimiz, o meşum iktidarın tesiriyle bir faaliyet" gösterememiştir. II. Abdülhamit zaten bunun için azimkâr da olmamıştır. Çünkü o, "Milletin kuvvetini ezmek, vatani yangın yerine çevirmek, o sayede Yıldız'ın en parlak mevkiinde yaşayıp milyonlar kazanmak" hevesindedir (s. 37).

II. Meşrutiyet hakkındaki düşüncelerini bir kez daha açıklamak isteyen Fatma İclal'e göre sadece II. Abdülhamit devri değil II. Meşrutiyet devri de başarısız geçmiştir. Bu devirde meydana gelen "ihtilafat-ı fikriyye arızasıyla ciddi bir faaliyet, hakiki bir hürriyet" meydana getirilememiştir. Bu durumun sebebi "binlerce ifratperverliklerimiz", sonucu ise "mülk-i mahlul gibi elimizden çıkan vatanımızı, düşmanlarımızın murdar ayaklarının" çiğnemesidir (s.38).

II. Meşrutiyet'in başarısız olmasının önemli sebeplerinden birisi de mülkî idaremizde çoğunluğu hoşnut edecek adilane bir hareket tarzının takip edilmemiş olmasıdır. Bunun müsebbibi ise yine Avrupalılardır. Gelişmemizi, ilerlememizi istemeyen bu güçler bizi dahilî meselelerle meşgul etmişlerdir. Meşrutiyet devrinin yarısı dahilî vakalar yanında İtalya ve Balkan Muharebeleri ile geçmiştir (s.39). Tüm bunların altında yatan asıl gerçek ise bir milletin gelişmesinin "mücerret idare-yi hükümetin inkılabından evvel zihinlerde fikr-i ıslahatın inkişaf" etmesine bağlı olduğunun anlaşılabilmesidir (s. 40).

Okurların bir ibret payı çıkarması için Genç Osman'ın hükümdarlığı dönemini kısaca anlatan Fatma İclal'in dikkat çekmek istediği nokta, padişahın tahta çıktığı günlerde İran ve Macaristan'la yapılan savaşlarda mücadele eden askerler bir de açlıkla savaşırken Yeniçeri ve Sipahi Ocaklarının padişahın üç milyon duka altını cülus parası almış olmalarıdır. Bu ocakları kaldırmak gayesinde olan genç padişah ise buna muktedir olamaz ve onun şehadeti tarihimize kara bir leke olarak kaydedilir (s.40-42).

İlerleyen satırlarda yine Avrupa ile kıyas yapma ihtiyacı duyan yazara göre Avrupalılar tembellik ve cehaletin ruhî baskısı altında yaşamazlar. Onlar "İlim ve

marifetin en şaşaalı füyuzatı ile çalışırlar. Medeniyet âlemine ebedi bir yadigâr bırakmak için, buz deryalarını geçerek kutb-ı şimaliye keşfe giderler. Tabiatın her türlü sadematına, zahmetlerine ehemmiyet bile vermezler... Çünkü onlar yalnız çalışmaya değil faaliyet-i ruhîyesine alışmaya da azmederler." (s.45). Oysa Osmanlı, şeriatta taassup yerilmiş bir sıfat olmasına rağmen İran halkının eski taassubunu ırsî bir ahlâk olarak kabul etmiştir (s.45). Ne zaman Avrupa'nın gelişmişliğinden, onları taklide olan ihtiyacımızdan bahsedilecek olsa halkımızın büyük bir bölümü bunu dinden çıkmak olarak almakta ve şiddetle karşı durmaktadır. Oysa bu "Ne kadar cahilane su-i tefehhüm, ne kadar amiyane galat-ı rü'yet!"tir (s. 46). Yazara göre "Biz, o kadar mutaassıp, o kadar fikirsiz adamlarız ki, hayrımıza, selametimize, necatımıza dair söylenen sözleri de şerrimize, felaketimize, sefaletimize haml ederiz! Çünkü idrakimiz yok, irfanımız yok!"tur (s. 47). Aydın yazarlarımızın söyledikleri başka, halkın anladığı ise başkadır. "Bizim, fikri uyanık, zihni açık olan büyük muharrirlerimizin maksadı, Avrupalıların mezhebini değil, onların ilmîni, marifetini takip ederek mülkümüzün mamuriyetini, milletimizin mesudiyetini temin edecek vasıtayı göstermekten ibaret" olduğu halde halk bu ifadeleri dinden çıkmak, Protestan olmak şeklinde anlamaktadır (s. 48). Oysa ilim ve irfan Müslümanlara farz kılınmıştır.

Batılılaşma çabalarının nasıl ve niçin başarısız olduğunu da kısa ve dikkate değer bir açıklıkla dile getirir Fatma İclal:

"Biz öteden beri bir gaflet-i ruhiye, bir meskenet-i zihniye ile alıştığımız için medeniyet âleminde şimendifer sürati ile ilerleyen milletlerin, memleketlerin ahvalinden haberdar olamıyoruz. Çünkü Avrupa ile münasebatta bulunmuyoruz! İlerlemenin yolunu da bilmiyoruz... Bilenlerin her zaman gösterdikleri çarelere de ehemmiyet vermiyoruz... Gelişigüzel gidiyoruz. Nihayetinde de bir çıkmaz yolda kalıyoruz!" (s. 49)

Osmanlı'nın geri kalmasının sebepleri arasında gördüğü, her şeyi hükümetten beklemek ve "füyuzat-ı ilmiyeden, kemalat-ı fikriyeden" mahrum olmak gibi özellikleri tekrar vurgulayan yazara göre bunların neticesi olarak ortaya çıkan tedenniyat, düşmanlara cesaret vermektedir (s.50). Bir milletin kurtuluşu için hükümet ile halk birlikte uyum içinde çalışmalıdır. Hükümetin her türlü fedakârlığı yaptığı bir ülkede halk vazifelerini yerine getirmese kurtuluş yine mümkün olmayacaktır. Bu konuyla ilgili olarak Fatma İclal şu soruları yöneltir: "Hükümetle millet bir vücut teşkil etmezse hâkimle fail beyninde kuvvetli bir münasebet hasıl olabilir mi? Kıyas edelim ki: Ruh hakimdir, vücut fail olmazsa sarf edilen emekler beyhude zahmetlerden başka bir netice verir mi?" (s.58)

Osmanlı İmparatorluğu'nun temelini Türkler attığı halde ve bu gerçek, dört yüz yıl önce Sokollu tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a özellikle hatırlatıldığı halde Türk namı, Türklük unvanı hakkıyla takdir edilmemiştir. Yazara göre Mehmetçik tabiri de aslında küçültücü bir hakaret ifadesidir (s. 61). Türk kavminin ruhunu, Türk edebiyatının zevkini bilmediğimizden yakınan yazar tavus kuşu gibi latif, lakin ayakları çirkin bir mahlûk haline geldiğimize inanmaktadır.

Fatma İclal, eserini kaleme alırken bazı yazar ve şairlerin düşüncelerine de yer vermiştir. Onlardan biri olan ve "edib-i nezahatperver" olarak nitelendirdiği Ali Kemal'den yaptığı alıntı şu şekildedir: "Tarih-i Osmanî kadar muş'aş'a, müheyyiç, ibret-amiz bir tarih, âlemde nevadirdir. Başka bir milletin olaydı, bu tarih-i safahatıyla,

Yasemin Mumcu

nasıl müşikâfâne tetkik olunurdu. Edvar-ı istila ve itila ve inkırazımız fasıl fasıl bütün gavamızıyla nasıl gösterilirdi. Padişahlarımızın hakikat-i fıtratları, hasletleri, mahiyetleri bihakkın tayin edilirdi...” (s.62) Bu düşünceler, kendisinin de taraftar olduğu düşüncelerdir. “... nezih ve fasih lisanımızın latif ahengini” Osmanlı lisanının zenginleşmesi adına Frenkleşme çabaları sonucu yitirdiğimize inanan Fatma İclal, “Ne kırk sene evvelki asar-ı edebiyemizin kesb-i intizamına çalıştık, ne bir mücedditlik gösterebildik...” diyerek iki cami arasında bi-namaz kaldığımızdan yakınır (s.63).

Geçmişte yaşanan olaylardan ders çıkarılması amacıyla bu eseri yazan Fatma İclal, amacına uygun olarak sık sık mazi ile hal arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Bu kıyaslama sonucunda ise ortaya çıkan sonuç hiç de iç açıcı değildir. Maziden ders alınmadığı için haldeki sıkıntılarla boğuştuğumuzu ifade eden yazar “... biz hilkat âlemi, fıtrat adamı -sathi bir surette olsun- tetkik edecek, ahkâm-ı umumiyesinden bir nazariye-yi hikmet çıkarabilecek idrak ve irfana heves etmediğimiz için ne vezaif-i hayatiyemizi anlayabildik, ne maksad-ı milliyemizi...” sonucuna varmakta (s.64-65) ve geçmişle hali kıyasladığı satırlarda bizim bu hale gelişimizin en acı sebepleri arasında da “hatalarımızı görmemek, görüp de söylememek, riyakârlığı, müdahinliği meslek ittihaz etmek, fikirlerimizi irşada değil, daima efsada kastelemek” fiillerini saymaktadır (s.65).

“Terakkiyat-ı medeniyenin” esasını önce “terbiye-yi fikriye” daha sonra da “vazife-yi milliye”ye bağlayan Fatma İclal’e göre bu esası korumak için yapılacak tek şey “Fikirlerimizde yerleşmiş olan taassubu, tegafülü ve bunların müradifi bulunan ataleti, cehaleti izaleye azm eylemektir! Bu meselede hükümetin tertip edeceği tarikin en kestirmesi de mekteplerdir, teşvikattır, teshilatır.” (s. 68).

Yazarın, milletin, memleketin kurtarılmasında sadece erkekler değil “terbiye-yi milliyenin mehd-i tabiisi olan kadınlarımızın da terakkiyat-ı fikriyesine hizmet edelim, birtakım mutaassıbane endişelerden nefsimizi tecrit eyleyelim!” (s. 69) düşünceleri ile bu eseri ithaf ettiği kişilerden biri olan Celal Nuri’nin kadınların eğitim görmesini zaruri şart olarak kabul etmesi görüşleri arasında benzerlik olduğunu belirtmeliyiz².

Fatma İclal Osmanlı’daki eksikliklerden biri olarak kanunların tatbikindeki intizamsızlığı gösterir. Hatta kanun-ı esasımız bile Avrupa’dan uyarlanmıştır ve “bizim muhit-i içtimaiyemize, milli, mevki-i istidadımıza hakkıyla” muvafık değildir. Bu durumda yapılması gereken de öncelikle millî ihtiyaçların vakıfane bir surette tetkik edilmesidir (s.71).

“Bir hükümet istediği kadar kanun yapar. Lakin hayat-ı milliyeyi feyzlendirecek hikmeti cami olmazsa ne devlet istifade eder, ne de millet... Çünkü kanunların ahkâmı, heyet-i içtimaiyenin terbiye-yi ahlakiyesine, kabiliyet-i fitriyesine göre tesir eder. İcraatı da o nispette suhulet kesb eyler. Yoksa Fransa’nın, İngiltere’nin usul-i medeniyetini, adalet-i milliyetini temsil eden kavanin, Osmanlı mülkünde hiçbir kuvveti haiz olamaz. Aksi tesirler gösterir!”

² Celal Nuri’nin kadınlar ve kadın haklarıyla ilgili düşünceleri için bkz. Yasemin Mumcu, “Celal Nuri İleri’den Büyüklere ‘Masallar’”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Eylül 2019, s. 208-233; Yasemin Mumcu, “Celal Nuri İleri’nin Gözüyle Kadına Yönelik Şiddet ve Ciddi Sonuçları”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Nisan 2020, s. 73-87.

düşüncesinde olan yazara göre tabiat kanunları bile dünyanın her yerinde aynı şekilde hüküm sürmezken bizim Avrupalılara uygun olan kanunları kendi vatanımızda uygulamamız doğru değildir (s. 72).

Kitabında, Viyana'nın önde gelen gazetelerinden birinde yayımlanan "Osmanlıların Devr-i Teceddüt ve İntibahı" başlıklı bir yazıya geniş yer ayıran Fatma İclâl, bu makalede öne sürülen görüşlerin gayet vakıfane olduğu inancındadır. Yazarın fikirleriyle örtüşen bu makalede ortaya konan belli başlı konuları şu şekilde özetlemek mümkündür: Balkan Savaşları başta olmak üzere Osmanlıların kol gücüyle istila ettikleri yerlerde payidar olamamalarının en büyük sebeplerinden biri "mücerret medeniyet-i İslamiye'nin tatbikinde" hatalar yapılmış olmasıdır. Fatma İclâl'in alıntı yaptığı makalenin yazarına göre devleti idare edenler Türklerin ruhi ahvaline vakıf oldukları için onların milli özelliklerinin ortaya çıkmasına izin vermemişlerdir (s.75). Bir zamanlar topraklarının yarısı işgal edilen Prusyalıların kalp ve dimağlarındaki kuvvet sayesinde eskisinden daha kuvvetli bir devlete sahip olmaları gibi Türk kalbine malik olan Osmanlılar da bu olaydan ders çıkarabilirler (s.77). Osmanlıların eski kuvvetlerine tekrar kavuşmaları için Türkistan'a, Afganistan'a, hatta Hindistan'a yönelmeleri gerektiği vurgulanan yazıda bunun yanında yapılması gereken eylemin kendi millî medeniyetlerinden ziyade Avrupa medeniyeti, Avrupa terakkiyatı ile ilişkileri arttırması olduğu salık verilmektedir (s.77). Makalede ayrıca Osmanlı ile benzer şartlarda bulunan Japonya'nın izlediği siyaset de bir örnek olarak sunulur. Japonya Avrupa medeniyetini kabul ettikten sonra hiçbir Japon, eski millî âdetlerinin yeni bir medeniyet tarzına girmesinden dolayı müteessir olmamıştır. "Türkler hakikaten bir fikr-i teceddüt, bir azm-i intibah göstermek isterse böyle bir esası hemen kurmaya gayretkar olmalıdır. Zira akvam-ı İslamiye birçok muhtelif mezheplere mu'tekit olmakla beraber o nispette kıymettar anasına maliktir. Halbuki Avrupa medeniyetini iktibas etmek, ahkam ve adab-ı mezhebiyenin tebeddülüne katiyen taalluk eylemez. Medeniyet, her zaman diyaneti tebcil eder." Bu siyasi gerçekler Osmanlı Devleti tarafından kabul edilirse bir taraftan milli hislerden ileri gelen bazı dini meseleler muhafaza olunurken diğer taraftan medeni gelişmeye mani olan taassup da ortadan kaldırılmış olacaktır (s.78).

Fatma İclâl, kendi görüşleriyle benzerlik kurduğu bu yazıya değindikten sonra İngilizceden Fransızcaya çevrilmiş bir başka makaleden de kısaca bahseder. Ancak bu makalede ileri sürülen görüşleri kabul etmediğini de özellikle vurgular. Yazıda bahsedildiğine göre milletlerin gelişmişliğinde coğrafyanın önemli bir etkisi vardır. Türklerin tembellikleri iklimden kaynaklanmaktadır ve Türkiye'de battal bir halde yaşayan bir adamın Avrupa'ya gittiğinde "fevkalade cidal, pek ziyade faal" olması kaçınılmazdır (s. 80). Fatma İclâl'e göreyse "hilkaten tenperver olan bir insan Avrupa'da değil mahşerde bile faaliyet gösteremez. Çünkü o his ile, o azm ile ruhu perveriş-yâb olmamıştır!" ve "Ruhun izale-yi gafletine en müessir çare fikren faaliyete alışmaktır." (s.81).

Bir zamanlar beden terbiyesinin milli terbiyemizin müradifi kabul edildiğini ve bu özellik sayesinde savaş meydanlarından zaferle ayrıldığımızı ifade eden yazara göre harp sahasındaki gelişmeler karşısında "tedenniyat-ı bedeniyemizle rehavet-i milliyemiz" bizi bugünkü durumumuza düşürmüştür (s. 83).

Yasemin Mumcu

“Avrupalıların her sınıf halkı, bütün mesaisini, aksa-yı emelini mübareze-yi hayata hasrediyor. O azm-i meram ile şehrah-ı tekamülde her dakika ilerlemeyi bir zevk-i hayat biliyor, muradına da istediği gibi nail oluyor. Çünkü onlar faaliyet-i ruhiyenin her türlü terakkiyat-ı medeniyyeye esasülesas olduğunu tamamiyle idrak etmişler, o yolda ezelden ettikleri sa’y ve gayretlerinin de mükafat-ı meşkuresini hem de ziyadesiyle görmüşlerdir!”

düşüncesine sahip olan Fatma İclal Osmanlı’nın bunu anlamaktan uzak olduğunu belirtir (s. 84).

Yazarın üzerinde durduğu önemli bir başka konu ise ecdadımızın şan ve şöhretiyle arşa yükseldiğimiz halde “onların fazail-i milliyesine, hasâil-i fikriyesine varis olduğumuza, yani onlar kadar bir metanet-i kalbiye ile zamanın icabatına göre çalışmak vazifesiyle mükellef bulunduğumuza gelince zir-i zemine girmek isteriz...” (s. 85). Fatma İclal’e göre “Hayat-ı beşerin en kuvvetli feyzi, en ruhperver ziyası tarih-i millisini bilmekten, ahkâm-ı zamana göre de terakkiyat-ı medeniye esaslarını düşünmekten” ibarettir. (...) “Milletinin mazisini bilmeyen adam, heyet-i içtimaiyesinin atisine de vakıf olamaz! Zira geçmiş zamanın da biganesidir, gelecek zamanın da ... Mazi ise müşkil-i istikbali irae eden bir ayine-yi ibrettir! Bir millet bu hakikati idrak edemezse, azasından, efradından ne istifade eder?” (s.86).

Selanik’teki okul arkadaşı Fahrünisa Hanım’dan aldığı bir mektupta Selanik’in son durumuyla ilgili yazılanlara çok üzülen Fatma İclal yazdığı cevabî mektubunda “bu millette nazar-ı intibahın açılması”nı pek müşkül bir dert olarak gördüğünü ifade eder. Ali Kemaller, Ahmet Cevatlar, Celal Nuriler, Mahmut Sadıklar halkı her zaman intibaha davet eden kıymetli eserler vermelerine rağmen “o mühim eserlerin kalb-i ümmette hiçbir hassa-yı tesir hasıl edemediğini hazin bir teessüfle, derin bir teessürle” gördüğünü belirten yazara göre bunun sebebi “halkımızın ruhuna girmiş, beynini istila etmiş olan zelilane bir atalet, lakaydane bir betaet”in kökleşmesi nedeniyle sökülüp çıkarılmasının mümkün olmamasıdır (s.93).

Osmanlı’nın durumuyla ilgili gözlemlerini, düşüncelerini bir eserle ortaya koymak hususunda hükümetin harp zamanlarında bu gibi terakkiyat-ı milliye ile ilgilenmeyeceği gerekçesiyle geç kaldığını; ancak bunun da yapılması gereken bir iş olduğunun farkına vardığını belirten Fatma İclal bir çözüm yolu daha önerir:

“Hükümet bu ihtiyaç-ı mübremi nazar-ı dikkate alır, erbab-ı fikr ü kalemden, mekatib-i aliye mezunlarından -müsabaka imtihanıyla- böyle bir heyet-i irşadiye teşkiline çalışırsa benim hissiyat-ı milliyeme göre, iki sene zarfında efkâr-ı umumiyemizde büyük bir tebeddül husule gelir, zihinlerde müessir bir uyanıklık peyda olur, o sayede mümkün mertebe bir fikr-i terakki temeli atılmış bulunur...” (s.95)

Kadınların, erkeklerin “mahsul-ı hayatı”, erkeklerin de kadınların “zade-yi tabiat”ı olduğunu ifade eden yazar kadın-erkek konusuna çok fazla girmek taraftarı değildir. “Zira bizde hukuk-ı nisvanın ne kadar ehemmiyetsiz bir mesele olduğunu, hatta şeriat dairesinde hürriyet-i hayatiyemizin tahammül-ferse bir zincir-i esaret altında bulunduğunu bu mektubumda biraz izah edecek olursam büyük bir cilt teşkil eder...” (s. 97). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Fatma İclal kadın meselesinin Osmanlı’nın ciddi konularından biri olduğu görüşündedir.

Fahrünisa Hanım'ın mektubunda, Fatma İclâl Hanım'ın Selanik'te yaptığı bir konuşmadan kadınlardan beklenmeyecek bir keramet şeklinde bahsetmesine cevap verdiği satırlarda yine kadın erkek bahsine döner ve

“Kadın yaratıldıksa, insan mahlukundan başka bir surette halk olunmadık ya?. Düşünmeli ki: Erkeklerin her türlü saadet-i hayatına hizmet eden kadın mahlûku erkekler nazarında solda sıfır derecesinde addolunursa, kadınlar indinde de erkekler uzv-ı zaid gibi telakki olunmaz mı? Şu halde saadet-i aile bu nefret-i nazarla nasıl kabil olur? İşte şu tezat-ı imtizaç neticesi değil midir ki bizde olan talak muamelesi erkeklerin taht-ı inhisarına girmiş, kadınların namus ve iffeti, hayat-ı istikbali de her türlü sefalete mahkum olup kalmıştır!..” (s.97)

cümleleriyle Osmanlı'daki kadınların durumuna az da olsa değinmiş olur.

Bu muhabereyi okurlarıyla paylaşmasının sebebini eserin mevzuuyla muvafık olması şeklinde açıklayan Fatma İclâl “Zaten vatan endişesiyle, hicret beliyyesiyle yazılan bir eserin hüküm ve tesiri görülemeyecek derecede gaflette isek zahmetime de acırım, hulus niyetime de...” der. Bu eserin hemen arkasından *İntibah-ı Millet* başlığını taşıyan ikinci cildin yayımlanacağı bilgisini veren yazar daha sonra da *Felaket* başlığıyla formalar şeklinde yayımlanacak olan sadece tarihe müstenit bir vakayı paylaşacağı eserinin de neşredileceğini söyleyerek eserini tamamlar³ (s.100).

Sonuç

Balkan Savaşları sonrası yaşanan felaketten tüm Osmanlı/Türk yurttaşlarının ibret dersi çıkarması ve daha fazla zaman kaybetmeden gereken önlemlerin alınması gerektiğinin altını çizerek, düşüncelerini çeşitli örneklerle güçlendirme yolunu tercih eden Fatma İclâl'in gözlem gücüne sahip, aldığı eğitimin de sonucu olarak bilinçli bir aydın olduğu anlaşılmaktadır. Mukayese gücü, Osmanlı ile benzer durumları yaşayan ülkelerin tarihine olan vukufu bu eseri daha da değerli kılmaktadır.

Bir kadının bakış açısıyla Osmanlı tarihinin önemli noktalarına dikkat çekilmiş olan bu eserde daha çok son dönemler ve bu dönemlerde yapılan yanlışlara vurgu yapılmaktadır. Yazara göre Osmanlı'nın en büyük sorunlarından ve bu kötü zamanları yaşamasının en büyük sebeplerinden biri milliyet duygusunun eksikliğidir. Onu takip eden sorunlar ise atalet ve cehalettir. Mozaîge benzettiği Osmanlı Devleti'nde tüm azınlıklar kendi dilleri, dinleri, milletleri için mücadele ederken Osmanlı, aslında Türk olduğunu bile kabul etmeden, Türkçeyi milli dil haline getiremeden Batı'nın gelişmişliği karşısında ezilmeye devam etmektedir.

Durumu geniş bir perspektiften izleyen ve değerlendiren Fatma İclâl'e göre yaşananların müsebbibi sadece yöneticiler değil aynı zamanda yönetilenler yani halktır. Bu iki güç vatan için birlikte savaştığı zaman daha önce yaşanmış olan felaketlerden de ibret alınmış olacaktır. Bu savaşta aydınlara da büyük sorumluluk yükleyen yazar, eserinde sadece sorunları ortaya koymakla yetinmemiş, çözüm önerilerini de büyük bir açıklıkla sunmuştur. Yazara göre bizde milliyet duygusu uyandırdığı, atalet ve cehaletin yerini çalışmak azmi aldığı andan itibaren Osmanlı da içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulacaktır.

³ Araştırmalarımız sırasında adı geçen bu iki esere veya onlarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Yasemin Mumcu

Bu eseri değerli kılan en önemli özellik ise “hukuk-ı nisvanın ne kadar ehemmiyetsiz bir mesele olduğu, hatta şeriat dairesinde hürriyet-i hayatiyemizin tahammül-fersa bir zincir-i esaret altında bulunduğu” bir dönemde aydın bir kadın yazar tarafından bu düşüncelerin, yorumların ve çözüm önerilerinin cesaretle sunulmuş olmasıdır.

Kaynaklar

Fatma İcelal (1331). *Felaketten İbret*. İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi Yayınları.

Sorumlu Yazar *Corresponding Author*

* Prof. Dr.

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir-Türkiye.

Elmek: hanifeyasemin.mumcu@ikc.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3612-3611>

Makale Geçmişi *Article History*

Geliş Tarihi: 28.11.2021

Kabul Tarihi: 01.12.2021

E-yayın Tarihi: 15.12.2021

